

**IJTIMOYIY TARMOQ MULOQOTIDA ODOB-AXLOQ ME'YORLARINI IFODALOVCHI
PARALINGVISTIK VOSITALARNING LINGVOMADANIY TADQIQI**

Nabiyeva Diyora Baxodir qizi
lingvistika (ingliz tili) mutaxassisligi magistranti,
Mirzayev Ashurali Baxtiyor o'g'li
Farg'ona davlat universiteti, o'qituvchi

Annotatsiya: Mazkur maqola ijtimoiy tarmoq muloqotida odob-axloq me'yorlarini ifodalovchi paralingvistik vositalarning lingvomadaniy tahliliga bag'ishlangan bo'lib, ijtimoiy tarmoq muloqotida foydalaniladigan kodlangan belgilar inson ruhiy kechinmalarini tinglovchiga yetkaza olishi va oddiy qilib so'z (verbal vositalar) bilan ifoda etish imkoniyati cheklangan yoki nozik va murakkab bo'lgan his-tuyg'ularini qulay tarzda tinglovchiga ulashishda ham muhim o'rin egallashi ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Muloqot, paralingvistik vositalar, ijtimoiy tarmoq, odob-axloq me'yorlari, kodlangan belgilar, noverbal vositalar.

Muloqot – odamlar o'rtasida hamkorlik faoliyati ehtiyojidan yuzaga keladigan va axborot almashinuvi, o'zaro ta'sirning yagona yo'lini ishlab chiqish, boshqa odamni idrok qilish va tushunishdan iborat bo'lgan aloqalarni o'rnatish va rivojlantirishning murakkab, keng qamrovli jarayoni. Odamlar muloqot jarayonida so'zlardan tashqari, ya'ni verbal vositalardan tashqari turli xil harakatlardan, qiliqlardan holatlardan, kulgu, ohanglar va boshqalardan ham foydalanadilar. Qiliqlar, mimika, ohanglar, to'xtashlar (pauza), hissiy holatlar, kulgu, yig'i, ko'z qarashlar, yuz ifodalari va boshqalar o'zaro muloqotning nutqsiz vositalari bo'lib, ular muloqot jarayonini yanada kuchaytirib, uni to'ldiradi, ba'zan esa nutqli muloqotning o'rnini bosadi, bunday vositalarni paralingvistik vositalar deyiladi.

Paralingvistik vositalar - bu yozma tilda ishlatiladigan vositalar undov belgilari, ellipslar, undov va savol belgilarining birikmalari, rasmlar, chizmalar, grafikalar, matnning grafik segmentatsiyasi va uning qog'ozga joylashishi, turli va rangli to'plamlar, g'ayrioddiy imlodir. Paralingvistik vositalarining eng to'liq va ko'p qo'llaniladigan tasnifi G.V.Kolshanskiyning tasnifi. U quyidagi paralingvistik vositalarning turlarini ta'kidlaydi:

- Fonatsiya - muloqotning tempi, ovoz tembri, balandligi, tildagi dialekt, tovushlar artikulyatsiyasi;
- Kinetika - so'zlovchining jesti, holati, mimikasi;
- Grafika - yozma nutqning o'ziga xosliklari, harflarning grafik ko'rinishi va qisqartmalar;

Agar biz telefonda yoki internet tarmoqlarida muloqot qilgan vaqtimizda ifodani ko'ra olmaganimiz bilan suhbatdoshning fikrini imo-ishoralari, uning intonatsiyasi, nutq tempi, tembr, simvollar va boshqa belgilar kayfiyatni, suhbatga bo'lgan munosabatni, hissiyotlarni tushunishga yordam beradi.

Internetda ijtimoiy tarmoq - bu dasturiy ta'minot xizmati, bir guruh yoki guruhlardagi odamlarning o'zaro ta'siridir. Internet uchun bu bilan bog'liq xizmatlarni taqdim etish vositasi bo'lgan virtual tarmoq uning foydalanuvchilari o'rtasida aloqalarni o'rnatish, shuningdek, turli foydalanuvchilar va ularning qiziqishlari bilan bog'liq ma'lumotlar global tarmoq saytlarida o'rnatilgan resurslar hisoblanadi.

Bugungi kunda eng mashhur ijtimoiy tarmoqlar Facebook, Twitter, YouTube, Google+, Linkeldn, VKontakte, Odnoklassniki, Moy mir kabi dasturlar shular jumlasidandir. Ilm-fanning yutug'i bo'lmish bu yangiliklar insonlarning uzog'ini yaqin, mushkulini oson qilayotgani shubhasiz. Shu bilan birga, bu kashfiyotlar olis masofadan turib ilm olish, dunyo yangiliklaridan bir zumda voqif bo'lish, ma'lumotlarni oson tarqatish va uzoqdagi

qadrdonlarimiz bilan muloqot qilish imkonini ham beradi. Ana shu muloqot jarayonida ko'p elementlar raqamlar bilan almashtiriladi. Muloqotda maxsus til yaratilgan bo'lib, uning asosiy xususiyati qisqartmalarning keng qo'llanilishidir. Harf va raqamlar bir ibora yoki leksik birlikda almashinib ishlatilishi mumkin. Masalan, F2F - yuzma-yuz (yuzma-yuz). Bundan tashqari, raqamlar ma'lum bir so'z, bo'g'in yoki gap o'rnida ham almashinib ishlatilishi mumkin.

1. 1 (bir) raqami grafik va fonetik jihatdan so'z yoki bo'g'inning o'rnini bosish uchun ishlatiladi: NE1 - har kim (kimdir); NO1 - hech kim (hech kim);

2. Ingliz tilida 2 (ikki) raqami talaffuzi bilan o'xshash inglizcha so'zlar ham: 2NIGHT - bugun kechasi (kechasi, kechasi), F2T - gapirish erkinligi (fikir erkinligi);

3. 8 (sakkiz) raqami ba'zan butun so'zlarni almashtirish uchun ishlatiladi: H8 - nafrat (men nafratlanaman), GR8 - ajoyib (ajoyib);

4. 4 (to'rt) raqami bosh gap o'rniga qo'yiladi: B4 - oldin (oldin), 4U - siz uchun (siz uchun) va boshqalar.

Ta'kidlash joizki, og'zaki nutqda emotsionallik belgilari pasayuvchi va ko'tariluvchi ovoz ohanglari orqali ifodalansa, yozma matnda noverbal bo'yoqdorlik yoki ishora imlo belgilari yordamida amalga oshiriladi. To'g'ri, mazkur hodisa fonatsion komponentdan ko'ra grafikaga taalluqli bo'lsa-da, ovoz ohangining yozma matndagi ko'rinishi o'rnida ishlatiladi.

Amaliy materialni tahlil qilish natijasida biz paralingvistik aloqa komponentini kompensatsiya qilish uchun ikki guruh vositalarga ajratdik:

Kompensatsiyaning ramziy va grafik vositalari. Ushbu guruh an'anaviy yozma muloqotga xos bo'lmagan yangi funksiyalarda qo'llaniladigan semiotik belgilar bilan ifodalanadi:

1. Katta harflar yoki qalin harflar. Ushbu vositalar yozma ravishda og'zaki muloqotda ovoz balandligi bilan belgilanadigan, mantiqiy urg'u bilan ta'kidlangan so'z yoki iborani ta'kidlaydigan yoki qichqiriqqa mos keladigan satrlarni ta'kidlashga xizmat qiladi: - WHO ARE YOU!? Can you ask me?

2. Harflar va tinish belgilarining takrorlanishi. Harflarning takrorlanishi so'zma-so'z ma'noda og'zaki talaffuz paytida so'zni cho'zishni anglatadi, o'ychanlikni ko'rsatishi mumkin yoki bunday bayonotdan keyin nutq pauzasidan oldin qo'llaniladi: - Reallyyyyy, I am afraid of it.

Tinish belgilarining takrorlanishi qabul qiluvchining hissiy holatini ko'rsatadi, og'zaki nutqda bo'lgani kabi, intonatsiya bilan ajralib turadigan bayonotning mazmunini kuchaytiradi: -Good morning my dears!!!

Takroriy savol belgisi tanbeh, pushaymonlik, kinoya va g'azabni ifodalashi mumkin va kommunikatorning affektiv holati qanchalik kuchli bo'lsa, u shunchalik ko'p takrorlanadigan belgilarni qo'yadi. Bunday holda, mazmundagi so'roq jumlasini undovga mos keladi: - What's up? What?

Tinish belgilarini takrorlash - bu intonatsiyani almashtirishga urinish va biron bir so'z yoki jumlaning ta'kidlashga xizmat qiladi.

3. Kulgichlar (smayliklar). Chat aloqasida his-tuyg'ular va his-tuyg'ularni yaxshiroq ifodalash uchun ramziy kombinatsiyalar, shakllangan maxsus grafemalar faol qo'llaniladi. An'anaviy yozuvning bir nechta belgilarining kombinatsiyasi (qavslar, yo'g'on chiziqcha) yoki animatsion rasmlar, deb nomlangan kulgichlar (eng. smile - „tabassum“) yoki emotikonlar (eng. emotion - „hissiyot“ va icon - „belgi“). Eng keng tarqalgan emojilarga quyidagilar kiradi: 😊 - quvonch ifodasi; 😞 - qayg'u ifodasi. Shuningdek, ":) „chiziqsiz va ") ikki nuqtasiz emojilarning qisqartirilgan versiyalari.

Lekin bugungi kunga kelib emodzining shakli va turlari shu darajada ko'payib ketganki, ba'zan ularning asl mazmunini aniqlash bir oz mushkul va faqatgina umumiylik kasb etganda, ularni to'g'ri tushunish mumkin. Shu boisdan ularni ilmiy nuqtai nazardan tadqiq va tahlil

qilishga ehtiyoj tug'ilgan bo'lib, ular tobora olimlar e'tiborini o'ziga tortmoqda. Masalan, ingliz olimi F.Sirdjent emodzini muloqotning texnologik inqilobi deb baholagan bo'lsa, rus olimi I.Vashunina emodzi (kodlangan belgilar)ni til tizimining grafik ko'rinishi sifatida tadqiq qilgan. Turk olimi M.Gekxan ijtimoiy tarmoqlar, radio, televideniye va raqamli ommaviy axborot vositalarida emodzi va qisqartmalarning o'rnini tahlil qilgan, ammo o'zbek tilshunosligida emodzi va ularning turli ko'rinishlari norasmiy xarakterga ega, tadqiqot obyekti va paragrafemika yo'nalishi doirasida deyarli tadqiq etilmagan.

Kommunikantlar yuzma-yuz muloqot qilganda xursandchilik, xafalik, salomlashish, xayrlashuv, tabrik, minnatdorlik va boshqa emotsional holatlarini imo-ishora harakatlari, ovoz ohangi, nigoh va turli xil ma'no tashuvchi noverbal vositalar orqali ifodalaydi, lekin o'rtaga masofa tushganda, ularning o'rnini kodlangan belgi (emodzi, piktogramma, ideogramma, smaylik, stiker va boshqa)lar egallaydi. To'g'ri, shu kunga qadar insonlar yozma nutqda o'z emotsional holatlarini ishora-imlo belgilari: undov (yuqori ohang), takroriy undovlar (ajablanish), undov va so'roq (hayrat) takroriy so'roq belgilari (ritorik so'roq ohangi, tushunmovchilik), uch nuqtalar (sukut, norozilik), matnni bosh harflarda yozish (haqorat, tahdid, e'tibor), so'z ostiga chizish (ko'rsatish, ta'kidlash) va boshqa usullar orqali ifodalangan, ammo bugungi kunda ularning o'rnini turli kodlangan belgilar egallab, soni va turlari kengayib borishi natijasida ayni bir xil belgining o'zi ijtimoiy tarmoqlarda yangi-yangi ma'nolarni kasb etmoqda.

Yuqorida nomi keltirilgan kodlangan belgilar ijtimoiy tarmoqlarda keng qo'llaniladigan noverbal vositalar bo'lish bilan birga, inson kundalik hayotidagi muloqot shaklining oddiy ko'rinishi bo'lishga ulgurdi. Chunki ularning har biri alohida inson ruhiy kechinmalarini tinglovchiga yetkaza oladi va oddiy qilib so'z (verbal vositalar) bilan yetkaza olish imkoniyati cheklangan yoki nozik va murakkab bo'lgan his-tuyg'ularini qulay tarzda tinglovchiga ulashadi. Bu kabi his-tuyg'u va aql-idrok g'oyalariga kulgi-tabassum, e'tiqod-ishonch, afsusnadomat, sevgi-iztirob, yig'i-ko'z yoshi, vahima-qo'rqinch va hazar-nafrat kabi insonning ma'naviy dunyosi hamda psixologiyasini ishonarli va ta'sirli qilib tasvirlashni kiritish mumkin. Ijtimoiy tarmoqlardagi kodlangan belgilar esa so'zlovchidan olingan axborotga nisbatan bo'lgan munosabati (reaksiyasi)ni va ularning darajalarini belgilab beradi. Masalan, inson xursandligini ifodalashda kulgining tabassum, jilmayish, iljayish, kulimsirash, qahqaha, ichak uzish, masxara, mazax, kalaka kabi 10 dan ortiq turlari bo'lsa, miyig'ida kulish, kinoyali kulish, istehzoli kulgi, samimiy kulish kabi darajalari mavjud.

Kuzatishlar shuni ko'rsatmoqdaki, bugungi kunda internet va ijtimoiy tarmoqlarda foydalanib kelinayotgan har qanday kodlangan belgi (emodzi, piktogramma, smaylik va boshqa)lar juda tez va ommaviy tarqalish xususiyatiga ega. Ularning qaysi shakllardan foydalanish insonning o'zi tomonidan axborot kommunikatsion tizimidan foydalanish mahoratiga ko'ra tanlanadi. Ta'kidlash lozimki, mazkur vositalardan foydalanish quyidagi oltita, ya'ni a) masofa tanlamasligi; b) auditoriya tanlamasligi (ayol yoki erkaklar uchun umumiy); c) tarjimonsiz tushunish mumkinligi; d) ta'sirchanlik kuchayishi; e) insonlarga yaxshi kayfiyat ulashishi; f) til iqtisodi uchun xizmat qilish kabi afzalliklarni keltirib chiqardi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, mazkur kodlangan belgilar zamon bilan hamnafas yashaydi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Vaqtlar o'tishi yoki real voqelikdagi muhim xabarlar ta'sirida yangi ma'nolar va shakllar yaratiladi. Lingvistik nuqtai nazardan olganda nutqiy tejamkorlik amalga oshiriladi va voqea-hodisalarni ifodalashda qulay vositalar o'rnida ishlatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Khoshimova, N. A. (2021). ASSOCIATIVE FIELDS OF THE COLLECTIVE AND INDIVIDUAL CONSCIOUS. *Theoretical & Applied Science*, (5), 436-439.

2. Hashimova, N., & Sattorov, T. (2021). USAGE OF ENGLISH MILITARY TERMINOLOGIES AS A NEUTRAL AND COLLOQUIAL VOCABULARY. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES (2767-3758)*, 2(11), 162-167.
3. Xoshimova, N. (2019). External factors of associations' individuality. *Scientific journal of the Fergana State University*, 2(2), 134-136.
4. Toirova, N. I. (2019). The significance of the symbols of Mirror and Portrait in teaching Symbolism. *sign*, 1, 22.
5. Mamajanova, M. (2021). MODEL CONCEPT MODELING IN LINGUISTICS TYPES OF LINGUISTIC MODELS. *Экономика и социум*, (1-1), 160-163.
6. Holbekova, M., Mamajanova, M., & Holbekov, S. (2021). COMMUNICATIVE APPROACH TO TEACHING FOREIGN LANGUAGES. *Экономика и социум*, (3-1), 83-85.
7. Kasimova, G. (2022). IMPORTANCE OF ICE BREAKING ACTIVITIES IN TEACHING ENGLISH. *Science and innovation*, 1(B7), 117-120.
8. Makhmudovna, K. G. (2022). Creative Strategies to Improve Vocabulary Teaching. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(10), 259-261.
9. Kurbanovna E. N. Application of multimedia and interactive materials in foreign language teaching in non-philological higher educational institutions //Проблемы современной науки и образования. – 2020. – №. 2 (147). – С. 65-67.
10. Akhmedova, M. (2012). Characteristics of bronchial asthma associated with allergic rhinosinusitis in children. *Medical and Health Science Journal*, 11, 39-43.
11. Ibragimjonovna, A. M. (2022). Developing professional communicative competence of medical students in a foreign language. *Eurasian Scientific Herald*, 15, 45-50.
12. Isaqjon, T. (2022). Strategies and techniques for improving EFL learners' reading skills. *Involta Scientific Journal*, 1(11), 94-99.
13. Mohira, A., & Isakjon, T. (2022). METHODOLOGY OF ENGLISH LANGUAGE. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 3, 68-71.
14. Ahundjanova, M. A. (2020). METHODS AND METHODS OF TEACHING RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGE AND LITERATURE. *Экономика и социум*, (11), 46-49.
15. Gafurova, N. I. (2021). Structural-semantic classification of construction terms in English and Uzbek languages. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 571-575.
16. Gafurova, N. (2020). Ҳозирги замон тилшунослигида "Термин" ва унга турлича ёндашувлар. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 1(1), 58-62.
17. Mirzaaliyev, I., & Oxunov, A. (2021). EKVIVALENTSIZ LEKSIKANING O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA IFODALANISHI. *Academic research in educational sciences*, 2(6), 209-212.
18. Oxunov, A. O. O. (2021). INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA UNDOV SO'ZLAR (INTERJECTION) NING IFODALANISHI. *Academic research in educational sciences*, 2(12), 401-406.
19. Абдухалимова, С. (2022). THE CONCEPT AND CONTENT OF INTERCULTURAL DISCOURSE. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 5(4).
20. Abdumutaljonovna, P. S. (2023). TILSHUNOSLIKDA REKLAMA DISKURSI VA UNING IFODASI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(1), 98-101.
21. Pakirdinova, S. (2023). ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA REKLAMA MATNI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *Talqin va tadqiqotlar*, 1(19).
22. Kochkorova, Z. A. Q. (2021). Translation aspects of the verbalizers of the concept of "wedding". *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 989-994.
23. Mirzayev, A., & Oripova, S. (2022). COMMUNICATIVE METHOD—A NEW APPROACH IN THE PRACTICE OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE. *Science and innovation*, 1(B6), 778-783.

24. Ashurali, M. (2022). HOZIRGI KUNDAGI TA'LIM TIZIMIDA ONLAYN TEXNOLOGIYALARGA ASOSLANGAN METODNI TA'LIMGA JORIY QILISHNING AKTUALLIGI. *Involta Scientific Journal*, 1(13), 25-28.
25. Узакова, Г. З. (2022). КОНЦЕПТ ВА УНИНГ ЛИСОНИЙ ВОҚЕЛАНИШ ЖАРАЁНИ. *Involta Scientific Journal*, 1(13), 42-45.
26. Узакова, Г. З. (2022). THE INFLUENCE OF NATIVE LANGUAGE IN LEARNING/TEACHING FOREIGN LANGUAGE. *Involta Scientific Journal*, 1(13), 38-41.
27. Kosimova, M. U. (2021). Different classification of functional styles. *Ученый XX века*. 4 (85).7-8.
28. Kosimova, M. U. (2022) The characteristics of scientific style. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*. 12(05). 931-933
29. Abdukhaliyeva Sarvinozkhon. (2023). ERRORS AND OBSTACLES IN INTERCULTURAL COMMUNICATION. *Journal of New Century Innovations*, 20(4), 108-112.
30. Rustambek, O., & Ashurali, M. (2022). THE METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES. *Involta Scientific Journal*, 1(13), 106-110.